

УДК 347.965.43

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.63>

ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Чумак Р.В.,
доктор філософії в галузі права,
адвокат

Чумак Р.В. Зміна та припинення договору про надання юридичних послуг.

Стаття присвячена дослідженню питання можливості зміни та припинення договору про надання юридичних послуг. Автором зазначено, що суттєвим стимулом відновлення вітчизняної економіки є обсяг іноземних інвестицій, і цьому має сприяти належна охорона та захист прав інвесторів як менш захищених учасників інвестиційних відносин. Все це сприятиме потребі упорядкування законодавчих механізмів урегулювання відносин в сфері надання послуг.

Зокрема, попри надзвичайну соціальну важливість, яку відіграють у суспільстві відносини з надання юридичних послуг, їх цивільно-правове регулювання на цей час ще недостатньо розроблене, аби стверджувати, що в Україні функціонує доволі виважений режим упорядкування даних відносин.

В статті автором зазначено, що право на застосування замовниками юридичних послуг заходів оперативного впливу вимагає чіткого описання в законодавстві, а не встановлюватися шляхом багатоступового тлумачення відповідних норм. Здійснення такого права не повинно залежати від його закріплення в умовах договорів про надання юридичних послуг, тобто його нормативною основою мають бути відповідні норми законодавства, що підвищить гарантованість захисту прав та інтересів замовників цих послуг як менш захищених учасників договірних відносин.

Автором доведено, що застосування замовниками юридичних послуг захисту шляхом розірвання договору, в першу чергу через звернення до суду з відповідним позовом, не має особливої специфіки, в порівнянні з подібним захистом в інших договірних зобов'язаннях. Аналіз судової практики вказує на відсутність гострих проблем, які б вимагали з цього приводу наукового описання та вирішення. В Україні викарбувалася стабільна судова практика щодо захисту замовників юридичних послуг через розірвання відповідних договорів. Власне розірванням договору, як правоприпиняючим юридичним фактом, захищається не права замовника, а його інтереси (на збереженість майна; на укладення предметно таких же договорів з іншими суб'єктами тощо).

В роботі зазначено, що зміна та розірвання договорів про надання юридичних послуг, які здійснюються на підставі домовленості сторін, за загальним правилом, застосовуються не в контексті реакції сторін на правопорушення, допущеного контрагентом, а через інші мотиви. Серед таких мотивів, зокрема, можна назвати істотну зміну обставин.

Ключові слова: договір; договір про надання юридичних послуг; зміна договору про надання юридичних послуг; припинення договору про надання юридичних послуг.

Chumak R.V. Modification and termination of legal services supply agreement.

The article is focused on studying the possibility to modify and terminate legal services supply agreement. The author has noted that the volume of foreign investments is a significant stimulus for the recovery of the domestic economy, and this should be facilitated by proper protection of the rights of investors as less protected participants of investment relationships. All this will contribute to the need to streamline legislative mechanisms for regulating relations in the sphere of services provision.

In particular, civil regulation of legal services, despite the extraordinary social importance played by relations on providing legal services in society, has not been sufficiently developed yet, in order to affirm that a fairly well-balanced regime for regulating these relations functions in Ukraine.

The author of the article has indicated that the right to apply measures of operational influence by legal services' customers requires a clear description in the legislation, but not to be established through

a multi-stage interpretation of the relevant norms. The exercise of such a right should not depend on its enshrining in the terms of legal services supply agreements, i.e. its normative basis should be the relevant legal norms, which should increase the guarantee of protection of the rights and interests of the customers of such services as less protected participants of contractual relations.

The author has proved that the application of legal services on protection by the customers in the form of terminating the agreement, first of all by filing the corresponding claim to the court, has no particular specificity, compared to similar protection within other contractual obligations. The analysis of court practice indicates the lack of acute problems requiring scientific description and resolution in this regard. There is a stable court practice in Ukraine regarding the protection of legal services' customers through the termination of relevant agreements. Termination of the contract, as a terminating legal fact, protects rather the customer's interests, but not the rights (for safeguard of assets; for concluding the same meritorious contracts with other entities, etc.).

The author of the work has specified that modification and termination of legal services supply agreements, which are carried out based on the understandings between the parties, as a general rule, are not applied in the context of the parties' reaction to the offense committed by the counterparty, but due to other motives. In particular, a significant modification of circumstances can be mentioned among such motives.

Key words: contract; legal services supply agreement; modification of legal services supply agreement; termination of legal services supply agreement.

Постановка проблеми. В юридичній літературі вірно зазначається, що прийняття Конституції України, інтенсивний розвиток засад ринкової економіки, стрімкі зміни в суспільному житті, виникнення низки проблем правового забезпечення більшості видів суспільних відносин в умовах нестримних глобалізаційних процесів викликають необхідність певного переосмислення наявної структури вітчизняної правової системи, уточнення окремих її змістовних компонентів і структурних характеристик [1, с. 6; 2, с. 3].

Крім того, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом сприяє та буде сприяти і у післявоєнній перспективі до стрімкого розширення сфери послуг. Окремо слід наголосити на роботі, яка ведеться вже сьогодні Україною щодо залучення інвестицій у післявоєнну відбудову. Відповідно, створення сприятливого інвестиційного клімату є однією з першочергових завдань, зважаючи на відтік інвестицій у зв'язку із військовою агресією РФ проти України. Суттєвим стимулом відновлення вітчизняної економіки має стати обсяг іноземних інвестицій, чому сприятиме належна охорона та захист прав інвесторів як менш захищених учасників інвестиційних відносин. Все це сприятиме потребі упорядкування законодавчих механізмів урегулювання відносин в сфері надання послуг.

Зокрема, попри надзвичайну соціальну важливість, яку відіграють у суспільстві відносини з надання юридичних послуг, їх цивільно-правове регулювання на цей час ще недостатньо розроблене, аби стверджувати, що в Україні функціонує доволі виважений режим упорядкування даних відносин.

Відносно задовільним можна вважати стан законодавства, норми якого регулюють відносини з надання юридичних послуг за участі адвокатів (адвокатських об'єднань) – Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [3], Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р., з подальшими змінами та доповненнями від 15.02.2019 р. (далі – Правила адвокатської етики) [4], але й у цьому випадку доводиться говорити, що таке законодавство здебільшого спрямоване на організаційні та статусні моменти здійснення адвокатської діяльності. Власне цивільно-правовому регулюванню договірних відносин з надання юридичних послуг даними нормативно-правовими актами приділяється недостатня увага.

Сьогодні важливим регулятором таких правовідносин є договір, тому й комплексне дослідження всіх аспектів договору про надання юридичних послуг не втрачає своєї актуальності. Зокрема вважаю за необхідне звернутися до дослідження питання можливості зміни та припинення договору про надання юридичних послуг.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідження наукової літератури, присвяченої договору про надання юридичних послуг, свідчить, що різним аспектам цього виду договору присвячено низку наукових праць. Серед них заслуговують на увагу наукові праці: Д. Белова [5],

Ю. Бисаги [6], В. Богославця [7], Т. Вільчик [8], В. Заборовського [9; 10], А. Загороднього [11; 12], К. Книгіна [13], В. Кройтора [14], Н. Люльчук [15], Г. Ярошевської [16; 17] та ін. Ці науковці провели ґрунтовні наукові дослідження загальних проблем договору про надання юридичних послуг. Разом з тим, незважаючи на науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених вчених, слід наголосити, що вони не повною мірою вирішують усі потреби сучасної теорії та практики, чим і зумовлюється потреба окремого аналізу, зокрема питання про можливість зміни та припинення договору про надання юридичних послуг.

Метою цієї статті є визначення можливості захисту прав та інтересів замовників юридичних послуг шляхом зміни або припинення договору про надання юридичних послуг.

Результати дослідження. Захист прав та інтересів замовників юридичних послуг може здійснюватися шляхом зміни або припинення зобов'язальних правовідносин, якими опосередковується надання таких послуг. Нормативною основою для застосування даного виду захисту є положення п.п. 6, 7 ч. 2 ст. 16, ст. 19, ч. 3 ст. 538, п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 611, ст. 615, ст. 651–654 та ст. 907 ЦК України. Окрім того, для випадків захисту замовників юридичних послуг, які мають статус споживача, необхідно також керуватись вимогами ст. 10 Закону України від 12.05.91 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі – Закон «Про захист прав споживачів») [18]. Зрештою, зміна та припинення договірних правовідносин з надання юридичних послуг, де виконавцями є адвокати або адвокатські об'єднання, відбувається з урахуванням правил ст. 29 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і ст. 31–36 Правил адвокатської етики.

Порівняльний аналіз положень вищезгаданих нормативних актів створює достатньо мозаїчне враження щодо використаної термінології, якою позначається зміна чи припинення договірних правовідносин та дозволяє стверджувати, що законодавцем інколи ті чи інші поняття використовуються непослідовно. Так, в п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України «розірвання договору» називається причиною «припинення зобов'язання», що не викликає заперечень. Разом з тим, далі це словосполучення («розірвання договору») застосовується в значенні настання правового наслідку вчинення односторонньої відмови від договору (ч. 3 ст. 651 ЦК України).

Положення ч. 3 ст. 615 ЦК України зазначає, що внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або у повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється. В наведеній цитаті слід звернути увагу на словосполучення «... змінюються умови зобов'язання ...». Таке ж термінологічне словосполучення використане в п. 2 ч. 1 ст. 611 ЦК України («зміна умов зобов'язання») для позначення різновиду правових наслідків, що виникають у разі порушення зобов'язання. Змістом будь-яких зобов'язань є не умови, а права вимоги кредитора та обов'язки боржника. Саме права та обов'язки змінюються або припиняються в зобов'язаннях. Припинення всіх прав та обов'язків, що складають зміст того чи іншого зобов'язання, дорівнює припиненню зобов'язання. Отже, зміні можуть піддаватися умови договору, яким породжується певне зобов'язання, та, відповідно, права або обов'язки зобов'язального правовідношення (зобов'язання).

Як зазначалося вище, чинне законодавство вражає термінологічним розмаїттям щодо позначення зміни та припинення договірних зобов'язань. Вади, викликані відсутністю в ЦК України уніфікованої термінології, посилюються недбалістю законодавчої техніки інших нормативних актів. У даному випадку маються на увазі неузгодженості норм цитованих Законів України «Про захист прав споживачів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, де використано відмінні від ЦК України термінологічні словосполучення «розірвання договору лише стосовно частини послуги», «дострокове припинення договору за взаємною згодою сторін», «одностороннє розірвання клієнтом договору», «розірвання договору в односторонньому порядку» тощо.

На наш погляд, змістовне співвідношення між термінами, що наведені вище, повинно мати наступний вигляд. Словосполучення «зміна правовідносин (зобов'язань)» та «припинення правовідносин (зобов'язань)» вказують винятково на правові наслідки, тобто на зміну чи припинення прав та/або обов'язків у договірних правовідносинах. Цілком можливе використання слова «зміна» для позначення модифікації умов договору – «зміна умов договору» (але не «зміна умов зобов'язання»). В свою чергу, юридичними фактами, що спричиняють «зміну» або «припинення» договірних правовідносин (зобов'язань), слід назвати такі акти поведінки: для зміни – зупинення виконання зустрічного обов'язку; часткова відмова від обов'язку (обов'язків), якій тотожними будуть поняття часткова відмова від зобов'язання та часткова відмова від

договору; домовленість (згода) сторін; рішення суду, винесене на вимогу однієї із сторін; для припинення – повна відмова від виконання обов'язків (відмова від зобов'язання у повному обсязі, повна відмова від договору); домовленість (згода) сторін; рішення суду, винесене на вимогу однієї із сторін. При цьому, слово «відмова» (в будь-яких комбінаціях) необхідно використовувати лише у значенні одностороннього волевиявлення особи, спрямованого на зміну або припинення договірних зобов'язань. Навпаки, слово «розірвання» має використовуватися лише для позначення припинення договірних відносин (зобов'язань), що здійснюється через досягнення сторонами відповідної згоди (домовленості) чи винесення судового рішення, ініційованого однією із сторін. Зрозуміло, що проведений аналіз не вирішує термінологічних проблем, пов'язаних з нормативним описанням зміни або припинення договірних правовідносин, але його висновки використовуватимуться нами як відправні моменти для виконання матеріалу даного підрозділу дисертації.

Відмова від договору (одностороння відмова від договору) є найбільш оперативним способом захисту прав та інтересів замовників юридичних послуг, адже від суб'єкта, який захищається, не вимагається звертатися за захистом до суду чи іншого органу. Усі необхідні дії захисного характеру здійснюються суб'єктом захисту самостійно. Слід зауважити, що хоча такий спосіб захисту й містить у своїй назві слово «відмова», але це не означає що договірні правовідносини завжди будуть припинитися. Норма ч. 3 ст. 651 ЦК України наслідками односторонньої відмови від договору (яка може бути повною або частковою) називає відповідно припинення правовідносин або їх зміну. На такі ж наслідки вказує ст. 615 ЦК України.

Змістовно близьким до односторонньої часткової відмови від договору є поняття «зупинення виконання свого обов'язку». Воно торкається випадку зустрічного виконання зобов'язання, тобто коли виконання обов'язку однієї із сторін обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку (ч. 1 ст. 538 ЦК України). Відповідно до ч. 3 ст. 538 ЦК України у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Як витікає зі змісту цитованої норми законодавцем протиставляються три поняття: «зупинення виконання свого обов'язку», «часткова відмова від виконання свого обов'язку», «повна відмова від виконання свого обов'язку».

Даними поняттями позначаються різновиди односторонніх захисних дій сторони, права (інтереси) якої порушуються. Найбільш близькими за змістом, як вказувалося вище, є «зупинення виконання свого обов'язку» та «часткова відмова від виконання свого обов'язку». Їх схожість пов'язана з тим, що вони уявляють собою односторонні захисні дії, які призводять не до припинення зобов'язання, а до його зміни.

Відмінність полягає в тому, що при частковій відмові від свого обов'язку змінюються кількісні параметри змісту зобов'язання – певний обов'язок (чи певні обов'язки) припиняють своє існування, але інший обов'язок (інші обов'язки) зберігають чинність. У той же час, при зупиненні виконання свого обов'язку кількість обов'язків сторони, яка захищається, є незмінною, але змінюється порядок їх виконання: особі надається право відстрочення виконання свого обов'язку (обов'язків). Співвідношувальна характеристика порівнюваних вище понять дозволяє зробити висновок, що «зупинення виконання свого обов'язку» не може входити в обсяг поняття «відмова від договору» (одностороння) оскільки це не призводить до припинення (до відмови) обов'язків у зобов'язанні, а змінює лише порядок їх виконання.

Всі три види односторонніх захисних дій (зупинення виконання обов'язку, часткова відмова від обов'язку, повна відмова від обов'язку (чи обов'язків)) охоплюються в цивілістичній доктрині єдиним поняттям – «заходи оперативного впливу».

Маємо зазначити, що функція забезпечення належного виконання зобов'язань притаманна не всім заходам оперативного впливу, а тому її не можна вважати загальною рисою для таких способів самозахисту. Разом з тим, окремі прояви даної функції можна вбачати при застосуванні зупинення виконання зустрічного обов'язку (ч. 3 ст. 538 ЦК України). Вважаємо, що одним із мотивів застосування зупинення виконання зустрічного обов'язку є бажання сторони, яка реалізує подібну можливість, спонукати свого контрагента до належної поведінки. Меншою мірою це стосується часткової відмови від договору, яка застосовується, на наш погляд, вже тоді, коли у суб'єкта захисту виникає впевненість, що той чи інший обов'язок контрагентом взагалі не буде виконано.

Тим більше, як відзначалося, не доводиться говорити про прояв забезпечувальної функції у випадку повної відмови від зобов'язання.

Зупинення виконання зустрічного обов'язку, часткова або повна відмова від зобов'язання (одностороння відмова від договору) є доволі поширеними способами захисту прав та інтересів замовників юридичних послуг. На початку підрозділу наводився перелік нормативних вимог, що встановлюють можливість застосування подібних заходів оперативного впливу, але дане питання все ж вимагає деяких уточнень. Так, аналіз положень ч. 3 ст. 538, п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 611, ч. 1 ст. 615, ч. 3 ст. 651, ч. 1 ст. 907 ЦК України, ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів», ч. 2 ст. 29 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ст. 31 Правил адвокатської етики не надає чіткої відповіді на те, чи є у замовників послуг взагалі та замовників юридичних послуг, зокрема, право на подібні односторонні захисні дії, яке б, спиралося не на умови відповідних договорів, а безпосередньо на вимоги законодавства. Це питання є одним із принципових моментів вирішення проблеми захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. Диктат сильної сторони зобов'язань з надання юридичних послуг – виконавця – може призводити до того, що в договорах будуть відсутні умови про надання замовникам подібних можливостей.

Немає чіткого вирішення означеної проблеми й щодо захисту замовників юридичних послуг, на яких розповсюджується дія Закону України «Про захист прав споживачів». Положення цього Закону є суперечливими через недбалість законодавчої техніки. Очевидно, що функцією цього законодавчого акту є створення правових гарантій захисту прав та інтересів споживачів, як менш захищених учасників правовідносин. Тобто, охоронно-захисний режим має витікати для таких суб'єктів безпосередньо з вимог цього Закону, а не бути наслідком укладення тих чи інших договорів, зокрема, про надання послуг. Оцінюючи положення ст. 10 Закону, що має назву «Права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг)», можна дійти висновку, що реалізація означеної функції наражається на деякі труднощі, пов'язані з термінологічним описанням захисних прав споживачів.

Правило ч. 1 ст. 10 Закону надає споживачеві «право відмовитися від договору..., якщо виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим». Далі абзац другий цієї ж частини статті 10 вказує: «Якщо значну частину обсягу послуги... (понад сімдесят відсотків загального обсягу) вже було виконано, споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги..., що залишилася». Нижче, в ч. 2 та ч. 4 ст. 10, йдеться про те, що споживачеві, у разі тієї чи іншої неналежної поведінки виконавця надається право «вимагати розірвання договору». Виникає питання, яке ж право надається споживачеві: відмовитися від договору своїми односторонніми діями, чи вимагати розірвання договору від виконавця на підставі спеціальної домовленості з ним або ж шляхом подання позову до суду? Якщо буквально тлумачити вислови «розірвати договір» та «вимагати розірвання договору», то відповідь буде не на користь споживача, адже подібні словосполучення сприймаються (мають сприйматися) в цивільних нормативних актах або як двостороння дія учасників договору, або ж як акт суду. Про це йшлося вище. В той же час, якщо застосувати системне тлумачення ст. 10 та враховувати цілі прийняття Закону «Про захист прав споживачів», можна прийти до зворотного висновку – споживачеві надається право на ефективні дії, що вчиняються ним самостійно. Отже, в контексті всієї ст. 10 та інших норм Закону словосполучення «розірвати договір» та «вимагати розірвання договору» необхідно сприймати в значенні односторонніх дій споживача, які спираються безпосередньо на вимоги даного Закону. Аби уникнути описаних ускладнень тлумачення норм, в Законі «Про захист прав споживачів» необхідно було використовувати, на наш погляд, термін «відмова від договору» або похідні від нього інші словосполучення, які б однозначно вказували на можливість споживачів захищатися шляхом вчинення необхідних односторонніх дій.

До суперечливих висновків можна дійти також при тлумаченні ч. 3 ст. 538 ЦК України та п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 611, ч. 1 ст. 615, ч. 3 ст. 651, ч. 1 ст. 907 ЦК України. Правило ч. 1 ст. 907 ЦК України, яке стосовно договорів про надання послуг (послуг взагалі, не тільки юридичних) має спеціальне регулятивне значення, визначає можливість розірвання договору, в тому числі шляхом односторонньої відмови, «в порядку та на підставах, встановлених цим Кодексом, іншим законом або за домовленістю сторін». Цитата, наведена в лапках, вказує на бланкетне значення норми ч. 1 ст. 907 ЦК України, а отже, пошук остаточного висновку необхідно продовжити в ст.ст. 538, 611, 615, 651 ЦК України. Порівняння нормативних вимог п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 611, ч. 1 ст. 615 та ч. 3

ст. 651 ЦК України на перший погляд породжує переконання, що одностороння відмова (повна чи часткова) від договору (відмова від зобов'язання) та одностороння зміна умов договору можливі лише тоді, коли можливість застосування таких заходів оперативного впливу передбачена договором або законом. Інакше кажучи, можливість застосування подібних способів захисту має спеціально визначатися іншими нормативними вимогами (тобто не ст.ст. 611, 615, 651 ЦК України) або ж витікати з відповідних умов договорів. Єдиною спеціальною нормою ЦК України, що впорядковує (точніше, мала б впорядковувати) зміну та припинення правовідносин з надання послуг, повторюємо, є цитована вище ст. 907, яка ніяких спеціальних правил в собі не містить, а відсилає до інших положень законодавства та норм, закріплених в договорах. «Іншими законами» для відносин з надання юридичних послуг є Закони України «Про захист прав споживачів» і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», але вони, як було показано, змістовно є недосконалими. Тому отримати однозначну відповідь на проблемне питання, що розглядається, достатньо важко.

В той же час, беручи до уваги, що ч. 1 ст. 907 ЦК України відсилає не тільки до ст.ст. 611, 615, 651, але й до ч. 3 ст. 538 ЦК України, де суб'єктові захисту надається право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі (через протиправну поведінку контрагента), можна зробити висновок, що реалізація цих односторонніх дій не ставиться в залежність від закріплення відповідних правил в «іншому» законі чи в умовах договору. Принаймні, в ст. 538 ЦК України відсутні застереження з цього приводу.

Наведених ілюстрацій достатньо аби переконатися в заплутаності положень законодавства, які визначають для менш захищених учасників цивільних відносин можливість захищатися вказаними заходами оперативного впливу. Очевидним є те, що внесенням змін тільки в окремі статті ЦК України дану проблему вирішити не вдасться. Необхідно провести системну ревізію всього цивільного законодавства. Разом з тим, починати дану систематизацію все ж необхідно з ЦК України, який має повернути собі втрачену роль основного акту цивільного законодавства України.

Саме ЦК повинен стати джерелом термінології, що використовуватиметься в інших нормативно-правових актах України, предметом регулювання яких будуть особисті немайнові та майнові відносини. З ЦК України мають брати свій початок й засадничі положення про захист менш захищених учасників цивільно-правових відносин.

Підсумовуючи розгляд питання про визначення нормативних дозволів щодо застосування замовниками юридичних послуг заходів оперативного впливу відзначимо, що ними слід вважати, перш за все, положення ч. 3 ст. 538 ЦК України. Закріплення в договорах про надання юридичних послуг умов щодо можливості замовників застосовувати заходи оперативного впливу спрощує для останніх порядок доведення наявності в них подібних підстав.

Незважаючи на вади законодавчої техніки Закону України «Про захист прав споживачів», системне тлумачення ст. 10 цього Закону дозволяє стверджувати, що у замовників юридичних послуг-споживачів, у разі порушення їх прав та інтересів, також виникатиме право на відмову від договору.

Визначення в законодавстві загальних дозволів на застосування замовниками юридичних послуг заходів оперативного впливу є лише передумовою реалізації таких способів захисту. Для зупинення виконання свого обов'язку, часткової або повної відмови від виконання обов'язків передумовою є також те, що вони можуть бути реалізовані лише в зобов'язаннях із зустрічним виконанням сторонами своїх обов'язків (ч. 3 ст. 538 ЦК України). Згідно з ч. 1 ст. 538 ЦК України зустрічним виконанням зобов'язання слід називати таке виконання, де виконання обов'язку однієї сторони обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку. В свою чергу, ч. 2 ст. 538 ЦК України вказує як належить виконувати взаємні обов'язки: якщо інше не випливає із суті зобов'язання, звичаїв ділового обігу, вимог законодавства чи договору, при зустрічному виконанні зобов'язання сторони повинні виконувати свої обов'язки одночасно.

Договірне зобов'язання з надання юридичних послуг є двостороннім, а тому його динаміка пов'язана із зустрічним виконанням виконавцем та замовником своїх обов'язків. Сутність зобов'язання з надання юридичних послуг визначає порядок виконання сторонами своїх обов'язків. Таке зобов'язання не може виконуватися шляхом одночасного виконання сторонами обов'язків. Юридична послуга надається, за правило, багатоактними діями виконавця. Замовник може виконувати свій обов'язок зі сплати виконавцеві винагороди та відшкодування фактичних витрат одноактно чи поетапно. Отже, викладене дозволяє зробити висновок, що зобов'язання з надання юридичних послуг відповідає умовам ст. 538 ЦК України щодо можливості застосування сторо-

нами такого зобов'язання зупинення виконання обов'язку та часткової або повної відмови від задоволення зустрічних вимог, як заходів оперативного впливу.

Підставами застосування даних способів самозахисту є невиконання боржником свого обов'язку (1), або наявність очевидних обставин, які дозволяють вважати, що боржник не виконає свого обов'язку у встановлений строк чи термін (2), або виконає його не в повному обсязі (3) (ч. 3 ст. 538 ЦК України). Таким чином, замовник юридичних послуг набуватиме права на застосування розглянутих способів самозахисту у випадках, коли: 1) виконавець не приступає до виконання обов'язку з надання юридичної послуги, строк (термін) виконання якого за умовами договору вже настав; 2) виконавець розпочав виконання обов'язку з надання юридичних послуг, але є очевидні підстави вважати, що він не виконає його належно у визначений договором строк (термін); 3) виконавець розпочав вчасно виконання обов'язку з надання юридичних послуг, але вочевидь не виконає його у повному обсязі. Всі три види правопорушень зустрічаються в правовідносинах з надання юридичних послуг. Тож, за наявності названих вище підстав (однієї з трьох), замовник може зупинити дію з надання виконавцеві обумовлених договором грошових коштів (фактичних витрат та/або винагороди), відмовитися від виконання такого обов'язку частково чи повністю. Зрозуміло, що подібний оперативний вплив є технічно можливим тоді, коли замовник не сплачує наперед всю суму, визначену договором. Дуже часто за наполяганням виконавців саме так й відбувається, тобто замовники авансують платежі, передаючи гроші в повному обсязі відразу після укладання договору. Інколи передання грошей відбувається ще на етапі переддоговірних переговорів через бажання замовників якомога раніше заохотити виконавців до вирішення певної справи. Такою необачною поведінкою замовники позбавляють себе можливості в майбутньому застосовувати заходи оперативного впливу. Тільки активна позиція замовників щодо закріплення в договорах умов про поетапне виконання ними обов'язків з оплати виконавцям фактичних витрат та винагороди дозволить створити підґрунтя для застосування подібного захисту. З цього приводу доречно навести приклади виваженої поведінки замовників, в яких успішно застосовувалися розглядувані способи захисту.

В одному з прикладів адвокат відповідно до умов договору мав представляти права та інтереси замовника в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ) у спорі проти України. Предметом позовних вимог замовника було стягнення з України майнової та моральної шкоди. Виконання зобов'язання адвокатом складалося з трьох етапів: підготовка необхідної документації та подання її до ЄСПЛ, участь у судових засіданнях, супроводження виконання рішення ЄСПЛ на території України. Умовами договору передбачалась поетапна оплата послуг адвоката. При цьому, даною угодою окремо визначалось, що у разі отримання позитивного рішення та його виконання гонорар адвоката буде збільшено: додатково буде сплачено 30% від суми відшкодування клієнтові (замовникові) майнової шкоди та 50% від розміру відшкодування моральної шкоди. Перший етап зобов'язання адвокат виконав, за що отримав обумовлену договором частину грошей, але на подальших етапах участі не брав. Клієнт самостійно представляв свої права та інтереси в судових засіданнях та на етапі виконання рішення, що надало йому підстави відмовити адвокатові в задоволенні вимог про сплату остаточної суми гонорару. Дії клієнта адвокат в подальшому оскаржив, але суд виніс рішення не на його користь [19].

В іншому прикладі зобов'язана поведінка виконавця (адвоката) також характеризувалася етапністю (супроводження технічної інвентаризації домоволодіння, введення в експлуатацію самостійно забудованих замовником (клієнтом) об'єктів нерухомості, приватизація земельної ділянки та інше), але витрати відшкодовувалися та гонорар сплачувався двома частинами. Нездійснення виконавцем чергового етапу зобов'язаних дій створило підстави для замовника відмовитися від задоволення зустрічних вимог виконавця [20].

Наведені вище приклади вказують на ефективність здійснення замовниками юридичних послуг контролю за виконанням їх контрагентами своїх обов'язків. Застосування відмови від задоволення зустрічних вимог дозволяє зменшити витрати, які б виникали у замовників за умови позовного захисту (тобто в тих випадках, коли наперед сплачені виконавцям грошові суми доводилося би повертати на підставі судового рішення).

Зміна та припинення договірних зобов'язань з надання юридичних послуг на підставі домовленості сторін не містить проблемних моментів, що викликали б необхідність детального розгляду в цій роботі. Сторони на будь-якій стадії динаміки зобов'язання, керуючись принципом свободи договору, вправі внести до умов договору певні зміни або його розірвати. Переважна кількість випадків зміни та розірвання договорів про надання юридичних послуг, що відбувається

на підставі досягнення сторонами договору необхідної згоди, не пов'язані із захистом від протиправних дій контрагента. Мотивами для цього слугують інші причини, зокрема – істотна зміна обставин. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 652 ЦК України зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах (зміна фактичних обставин справи, яку веде виконавець, що призводить до зменшення (збільшення) розміру його фактичних витрат та гонорару; втрата замовником інтересу до частини послуги чи в повному обсязі тощо). Загальні процедурні вимоги зміни і розірвання договорів про надання юридичних послуг описані в ст. 651–654 ЦК України. До спеціальних вимог слід віднести положення ст. 29 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Цими ж нормами визначаються наслідки вчинення сторонами зміни чи розірвання договору.

Найбільш радикальним, серед розглянутих у цьому підрозділі способів захисту прав та інтересів замовників юридичних послуг, є припинення зобов'язання, що відбувається через винесення судом рішення. Відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 611, ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення договору, – зазначає абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК України, – коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того на що вона розраховувала при укладенні договору.

Аналіз судової практики свідчить, що справи про розірвання договорів про надання юридичних послуг посідають перше місце серед інших судових спорів захисту замовників юридичних послуг. Щоправда, найчастіше вимоги про розірвання договорів вчиняються замовниками поряд із вимогами про відшкодування збитків («повернення сплаченого гонорару, який невідпрацьований»). Такі справи займають понад 50% у структурі інших судових спорів захисту замовників юридичних послуг.

Життєві обставини, з яких витікають конфлікти між виконавцями та замовниками, є типовими: виконавці юридичних послуг (найчастіше в судових спорах фігурують адвокати), отримавши від замовників гроші, не виконують послугу взагалі або виконують її неякісно чи не в повному обсязі. Підтримую позицію В. Заборовського про те, що враховуючи призначення адвоката щодо надання правничої допомоги на професійній основі, яка реалізується саме з метою відстоювання прав, свобод та законних інтересів осіб, її належне здійснення, без сумніву, є неможливим без врахування адвокатом тих моральних вимог, які ставляться до нього, так і до здійснення адвокатської діяльності в цілому [10, с. 192]. При цьому слід погодитись з позицією В. Кройтора який не заперечує можливості врахування моральних засад суспільства при регулюванні відносин, які залишилися поза увагою «офіційного права» [21, с. 19].

Цікаво відзначити, що навіть у тих випадках, коли в «угодах з адвокатами» присутні умови, що надають клієнтам (замовникам) право відмовитися від договору («розірвати договір в односторонньому порядку»), такі клієнти все одно звертаються з позовом про розірвання договору. Частково це можна пояснити недостатнім рівнем правової культури замовників юридичних послуг, але не завжди. Переважно така поведінка замовників пов'язана з тим, що вони прагнуть окрім припинення договірної зобов'язання досягти результативності стосовно повернення грошей, сплачених неналежно діючим виконавцям. Оскільки, останні не повертають гроші добровільно, замовники змушені звертатися з відповідними позовами до суду.

Захисна функція розірвання договору з надання юридичних послуг полягає для замовника в тому, що він позбавляється наперед обов'язку (обов'язків) здійснювати в інтересах виконавця певні дії. Найчастіше дії замовника полягають, як зазначалося, в переданні виконавцеві обумовленої договором грошової суми щодо відшкодування останньому фактичних витрат та сплати винагороди. Отже, якщо такі дії замовником на момент розірвання договору ще не були виконані, відповідні обов'язки втрачають чинність. Слід погодитись із позицією А. Яреми, який відзначив, що припиненням правовідносин захищається не право суб'єкта захисту, а інтерес. «Цивільне право у такий спосіб захищатись не може, бо припиненням правовідношення припиняється і право, що було порушене та потребувало захисту, і обов'язок, що кореспондує цьому праву» [22, с. 63]. Інтерес замовника юридичних послуг, що захищатиметься розірванням договору, полягатиме у присіканні можливості виникнення майнової шкоди чи зменшенні обсягів такої шкоди. Невиконання виконавцем своїх обов'язків або неналежне виконання цих обов'язків є триваючим правопорушенням, яке спричиняє (може спричинити) майнові втрати у замовника. Розірвання договору з неналежно діючим виконавцем створює для замовника можливість укласти предметно такий же договір з іншим

суб'єктом (виконавцем), який спроможний надати якісну юридичну послугу. Подібне прагнення замовника є одним з тих можливих інтересів, що будуть захищатися розірванням договору.

Висновки. Узагальнюючи матеріал даного дослідження слід зазначити, що право на застосування замовниками юридичних послуг заходів оперативного впливу вимагає чіткого описання в законодавстві, а не встановлюватися шляхом багатоетапного тлумачення відповідних норм. Здійснення такого права не повинно залежати від його закріплення в умовах договорів про надання юридичних послуг, тобто його нормативною основою мають бути відповідні норми законодавства, що підвищить гарантованість захисту прав та інтересів замовників цих послуг як менш захищених учасників договірних відносин.

Застосування замовниками юридичних послуг захисту шляхом розірвання договору, в першу чергу через звернення до суду з відповідним позовом, не має особливої специфіки, в порівнянні з подібним захистом в інших договірних зобов'язаннях. Аналіз судової практики вказує на відсутність гострих проблем, які б вимагали з цього приводу наукового описання та вирішення. В Україні викарбувалася стабільна судова практика щодо захисту замовників юридичних послуг через розірвання відповідних договорів. Власне розірванням договору, як правоприпиняючим юридичним фактом, захищається не права замовника, а його інтереси (на збереженість майна; на укладення предметно таких же договорів з іншими суб'єктами тощо).

Зміна та розірвання договорів про надання юридичних послуг, які здійснюються на підставі домовленості сторін, за загальним правилом, застосовуються не в контексті реакції сторін на правопорушення, допущеного контрагентом, а через інші мотиви. Серед таких мотивів, зокрема, можна назвати істотну зміну обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
2. Кройтор В.А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 600 с.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 15.07.24).
4. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р., зі змінами та доповн. від 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 28.03.24).
5. Белов Д.М., Белова М.В. Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 42–48.
6. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
7. Богославец В.М. Договори про надання правових послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2008. 19 с.
8. Вільчик Т. Конституційно-правовий статус адвокатури. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (8)/2015. С. 1–13.
9. Заборовський В.В. Моральні засади здійснення адвокатської діяльності: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81. Частина 3. С. 191–196.
10. Заборовський В.В. Моральні засади здійснення адвокатської діяльності: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81. Частина 3. С. 191–196.
11. Загородній А.С. Способи захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2 (69). С. 218–226.
12. Загородній А.С. Правовідносини із захисту цивільних прав та інтересів замовників юридичних послуг. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 192–197.
13. Книгін К.Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
14. Чумак Р.В., Кройтор В.А. Відшкодування моральної шкоди у випадку неналежного виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами договору про надання юридичних послуг. *Європейські перспективи*. 2024. № 3.

15. Люльчук Н.М. Договір про надання правничої допомоги в цивільному праві України: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 269 с.
16. Ярошевська Г.М. Договір про надання юридичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2014. 167 с.
17. Ярошевська Г.М. Договір про надання юридичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 03. Київ, 2014. 19 с.
18. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
19. Рішення Богунського районного суду міста Житомира від 04.11.2014 р. у справі № 295/15187/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41265886> (дата звернення: 20.04.2023).
20. Рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 14.10.2013 р. у справі № 310/7174/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34156099> (дата звернення: 20.04.2024).
21. Кройтор В.А. Проблема обґрунтованості моральних засад суспільства як нормативних чинників цивільного права України. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЮРИДИЧНІ НАУКИ*. 3(110)/2019. С. 16–20.
22. Ярема А.Г. Припинення правовідношення як спосіб захисту цивільного інтересу. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія: Юридические науки. 2010. Том 23 (62). № 1. С. 63–70.